

СПІВВІДНОШЕННЯ КОНДИКЦІЇ ТА ВІНДИКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

ГАЙОВИЙ Кирило Дмитрович - студент 2 курсу магістратури Навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету

УДК 347.55

DOI 10.32782/NP. 2023.1.19

У статті розглядається питання порівняння інститутів кондикції та віндикації. Наголошено на тому, що для права власності завжди існує загроза бути порушеним, а отже, важливим є питання щодо засобів його захисту, визначення того, які саме засоби і в яких випадках порушення права власності слід використовувати. Визначено витоки інституту кондикції і віндикації в римському праві. Порівняно становища кондикції і віндикації в римському праві і в сучасному українському законодавстві. Розглянуті спільні ознаки інститутів віндикації та кондикції. Досліджено відмінності між інститутами кондикції та віндикації. Проаналізовано, наскільки відрізняється правова природа кондикції і віндикації. Доведено універсальність кондикції як засобу захисту майнових прав. Наголошено на фидуціарній природі кондикції. Роз'яснено, яку роль у кожному з цих засобів захисту права власності відіграють добросовісність і недобросовісність набувача. Проаналізовано коло осіб в правовідносинах з безпідставного набуття майна і у правовідносинах, які виникають у віндикації. Нагадано про таку специфічну властивість кондикції, як субсидіарність. Зазначено переваги інституту кондикції перед віндикацією. Підняте питання можливої конкуренції кондикції і віндикації. Проведено порівняння суб'єктного складу у кондикції і віндикації. Досліджено і порівняно стан спірного майна в інституті кондикції та в інституті віндикації.

Ключові слова: захист права власності, засоби захисту права власності, віндикація, кондикція, добросовісність, безпідставне набуття майна.

Постановка проблеми

Коли йде мова про володіння людиною тією чи іншою річчю, то неодмінно разом з цим підіймається тема захисту особою свого володіння над річчю від посягання інших осіб. Поняття права власності особи вже саме по собі означає те, що перманентно існує ризик його порушення й те, що воно завжди знаходиться під загрозою.

А отже, питання захисту права власності завжди було, є і буде актуальним, доки існує саме право власності. Його захист, гарантування відновлення порушеного майнового стану постраждалих осіб – законних володільців, – є одним з фундаментальних завдань і однією з найважливіших функцій держави. Це актуально зокрема і для українського законодавства, у нинішній період процесу його інтеграції до права ЄС. Адже європейські цінності, під якими мається на увазі повага до прав і свобод людини, включають у себе також і повагу до права власності і недопущення перешкоджання його здійсненню.

І відповідно разом з цим не можна оминути проблематику засобів захисту права власності в українському законодавстві, а конкретніше – проблематику співвідношення таких двох способів захисту майнових прав, як віндикація та кондикція. За декілька останніх десятиліть у вітчизняній цивілістичній науці цій проблематиці було присвячено відносно небагато уваги. Власне треба зазначити, що і в дореволюційний період, і

в радянський період це питання не так часто було об'єктом досліджень науковців.

Також потрібно зробити особливий наголос на правовідносинах, які випливають з набуття та збереження чужого майна без достатньої правової на те підстави (кондикційні зобов'язання), оскільки досі в українській цивілістиці існують різні міркування щодо їх природи і співвідношення з іншими засобами захисту права власності, зокрема з віндикацією – навіть є думка, що кондикція є лише підвидом віндикації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Кондикційні зобов'язання знаходились і знаходяться в полі зору ряду дослідників. Питанню співвідношення кондикції і віндикації, а також аналізу сутності кондикції та її природи, присвячували свої роботи Майданник Р. А., Гончаров І. М., Бережняк Н. В., Галаур А. С., Романська І. В., Ваштарева Є. А., Чепис О. І., Зайцев А. Ю., Дзера О. В., Кузнєцова Н. С. та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є з'ясування спільних та відмінних рис інститутів віндикації та кондикції, їх походження, а також співвідношення між собою, зокрема у світлі дискусійного питання, чи є кондикція окремим засобом захисту майнових прав чи підвидом інституту віндикації.

Виклад основного матеріалу

Сутність кондикційного зобов'язання полягає в безпідставному збагаченні набувача за рахунок потерпілого. Цьому виду недовірного зобов'язання присвячена глава 83 Цивільного кодексу України (далі – ЦК). У статті 1212 ЦК передбачено, що «особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно» [9]. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала. Кондикція своїм засобом захисту інтересів потерпілого схожа з віндикацією – під віндикацією же мається на увазі позадоговірна вимога власника про

відновлення фактичного володіння річчю. Віндикаційний позов подається, якщо: 1) позивачем є власник, який був позбавлений володіння (у тому числі і фактичного) річчю; 2) між власником і володільцем відсутні договірні відносини; 3) предмет позову – лише індивідуально визначена річ, яка існує в натурі в момент спору.

У цивілістиці існує багато поглядів на питання співвідношення кондикції і віндикації, про їх спільні та відмінні риси, про перехід від кондикційного позову до віндикаційного і навпаки. Дискусії щодо конкуренції кондикції та віндикації тривають і досі. Якщо трохи заглибитися в історію співвідношення кондикції та віндикації, то знайдемо, що поняття кондикції в Давньому Римі було відсутнє, а сам термін «кондикції» означав позов – до того ж, позов не лише щодо безпідставного збагачення. Як уточнює Є. А. Ваштарева: «Первісно, за часів легісакційного процесу (*per legis actiones*), кондикцією іменували один із п'яти законних позовів. Його повна назва – *legis actio per conditionem*, тобто «законний позов через повідомлення» [2, с. 96–97].

Згідно з Інституціями Гая, кондикцією був позов, під час подання якого позивач проголошував відповідачеві необхідність з'явитись останньому перед судом через тридцять днів. Загалом, можна казати про те, що у римському праві віндикація та кондикція не конкурували. Якщо одна особа безпідставно і фактично завлодівала власністю іншої особи, у якій при цьому право власності не втрачалось – тоді застосовувався віндикація; а кондикція використовувалася, якщо мали місце і безпідставний перехід речі до другої особи, і припинення права власності у першій. Віндикаційний позов також зародився в римському праві. Його назва пішла від латинського «*vim dicere*» – «оголошую про застосування сили» (тобто витребую річ примусово) [5, с. 151].

Визначимо спільні ознаки кондикції та віндикації. Необхідно спершу зазначити, що ані кондикція, ані віндикація не є засобами відповідальності. Вони є способами захисту права власності. І віндикація, і кондикція мають охоронний характер. Ці обидва способи захисту права власності ніяким чином

не впливають з договірних відносин. Вони не є результатом якогось договору, домовленості двох осіб. Вони впливають з добросовісної або ж недобросовісної поведінки особи – відповідача.

Загалом, кондикція і віндикація мають достатньо спільних ознак для того, аби дуже ретельно підійти до питання характеристики відмінностей цих двох інститутів. Розглянемо ключові відмінності між ними. Важлива відмінна ознака між кондикцією та віндикацією полягає в питанні повернення майна, а саме: при віндикації майно обов'язково бути повернене потерпілій особі в натурі; кондикція ж дає можливість відшкодування вартості безпідставно набутого майна у випадку неможливості повернення його в натурі. Також базовою відмінною ознакою є наступний момент: кондикція має зобов'язально-правовий характер, а віндикація – речово-правовий. Тобто і віндикаційний, і кондикційний позови захищають речові права, однак для віндикаційного позову, знову ж таки, важливе існування речі в натурі і те, що вона знаходиться безпосередньо у відповідача, а для кондикційного позову – ні.

Різниця є і в плані суб'єктного складу. Тут необхідно зазначити те, що у віндикації потерпіла особа є титульним володільцем, неволодіючим власником, а відповідач – володіючим невластником, незаконним володільцем. Тобто віндикаційний позов – це позов неволодіючого власника до незаконно володіючого невластника з метою відновлення порушеного володіння річчю шляхом вилучення її у натурі [8]. А ось у зобов'язаннях, що виникають у результаті набуття, збереження майна без достатньої правової підстави відповідач власником речі не є, він просто безпідставно набув майно потерпілої особи. Саме фідучіарно-правовою природою кондикційних зобов'язань пояснюється встановлення підвищеної відповідальності набувача майна [6].

Також необхідно зазначити, що на відміну від віндикації, де потерпілий має змогу пред'являти позов будь-якій особі, у якій знайдеться майно власника, в кондикції потерпілий пред'являє позов лише до особи,

яка безпосередньо безпідставно набула майно потерпілого.

Як зазначає І. В. Романська: «Крім власника і титульного володільця, до суб'єктного складу кондикційного зобов'язання входить також особа, яка має право на набуття права власності або законне володіння, але не набула його внаслідок діянь боржника» [7, с. 282–283].

Отже, коло осіб, які мають право на пред'явлення кондикційного позову, ширше порівняно з суб'єктами, що мають право на віндикацію. Крім того, при задоволенні кондикційного позову відповідача позбавляють прав на належне йому майно, а при віндикації в нього вилучається індивідуально визначена річ, яка не входить до складу його майна.

Найбільшу полеміку серед цивілістів викликає питання про розмежування досліджуваних інститутів за таким критерієм, як предмет вимоги, зокрема, характеристика майна, яке підлягає поверненню. Не викликає сумнівів, що предметом віндикаційного позову може бути тільки індивідуально визначена річ, що збережена в натурі. При цьому задоволення вимоги відбувається шляхом повернення власнику того ж самого майна, яке вибуло з його володіння.

Стосовно ж кондикційного позову, то в доктрині цивільного права панівною є позиція, згідно з якою вимога, яка впливає з безпідставного збагачення, спрямована на повернення лише речі, яка визначена родовими ознаками, тобто того ж роду і якості, або її вартості.

Можна ще відмітити підстави виникнення кондикції через зберігання майна. Яскравим прикладом є несплата споживачем коштів за комунальні послуги у разі відсутності договірних правовідносин з їх постачальником. У цьому випадку споживач безпідставно зберігає у себе гроші, які повинен сплати за користування послугами [3, с. 145]. Для віндикації суттєвим є питання добросовісності чи недобросовісності набувача (адже згідно зі статтею зі статтею 388 ЦК, проти добросовісного набувача власник може подавати позов, тільки якщо вибуття майна сталося поза його волею), питання стану речі до і після вибуття з во-

лодіння власника, і як саме майно вибуло з володіння власника – для кондикції ж це не суттєво.

Ще кондикцію та віндикацію можна розрізнити за сплатністю – хоча б тому, що наявність оплатності вже саме по собі унеможливорює безпідставне збагачення як таке.

Крім того, важливим є те, що вартість набутого майна визначається на момент розгляду судом справи про його повернення, а не на час його набуття боржником [1, с.178]

І слід також наголосити, що кондикція існує якраз для тих ситуацій, коли віндикацію застосувати неможливо – наприклад, якщо майно знищено, пошкоджено і взагалі первісний стан майна втрачено. Як вказував О. І. Чепис: «Кондикція також застосовується субсидіарно до реституції та віндикації як спосіб захисту порушеного права в тому випадку, коли певна вимога власника майна не охоплюється нормативним урегулюванням, але за характерними ознаками, умовами та суб'єктивним складом підпадає під визначення зобов'язання з безпідставного збагачення» [10, с.147].

Кондикція та віндикація певною мірою є взаємодоповнюючими інституціями.

Підсумовуючи, можна зазначити думку І. М. Гончарова: «Вимога про повернення безпідставно набутого майна встає на захист як речових, так і зобов'язальних правил» [4, с. 115 –116].

Юридичним об'єктом віндикаційної вимоги, незважаючи на її речево-правовий характер, а також кондикційної, виступає дія щодо повернення майна, внаслідок чого можна говорити про певний обов'язок незаконного володільця повернути майно, що вибуло поза волею власника з його володіння, тобто про прояв зобов'язальних елементів у речових правовідносинах. У свою чергу, кондикційна вимога спрямована на захист майнової сфери потерпілої сторони у всіх випадках, коли майно вибуває із її володіння, що свідчить про прояв у вимозі з безпідставного збагачення як зобов'язальних, так і речових елементів.

Висновки

Отже, у результаті дослідження питання співвідношення кондикції та віндикації, ми можемо дійти висновків, що:

– кондикція – універсальний засіб захисту;

– норми, що регулюють зобов'язання з безпідставного збагачення, можна задіяти субсидіарно до віндикації;

– спектр дії кондикції ширший за спектр дії віндикації;

– питання добросовісності чи недобросовісності набувача у віндикації є суттєвим, адже якщо проти недобросовісного набувача можна просто подати віндикаційний позов, то проти добросовісного набувача постраждала особа може подавати позов, тільки якщо вибуття майна сталося поза волею власника, для кондикції ж це не суттєво;

– у кондикції коло осіб, що мають змогу на подання позову з повернення безпідставно набутого майна, більше за коло осіб, які мають змогу подати віндикаційний позов;

– у віндикації потерпіла особа являється титульним володільцем, неволодіючим власником, а відповідач – володіючим не-власником, незаконним володільцем; а ось у зобов'язаннях, що виникають у результаті набуття, збереження майна без достатньої правової підстави відповідач власником речі не є, він просто безпідставно набув майно потерпілої особи.

– кондикційний позов використовується для відновлення володіння і над родовою, і над індивідуально визначеною річчю (що за віндикаційним позовом не є можливим, адже для віндикації суттєвим є наявність предмету спору саме в натурі);

– кондикція та віндикація не конкурують між собою, вони є певною мірою взаємодоповнюючими інституціями. Адже позов з повернення безпідставно набутого майна можна подавати в разі, коли неможливо застосувати віндикаційний позов – наприклад, якщо майно, з приводу якого виник спір, було знищено, було перероблене та втратило первісний вигляд та особливості і так далі.

Література

1. Бережняк Н. В. Зміст зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави за Цивільним Кодексом України: проблемні питання. *Часопис Київського університету права*. 2019. Вип. 3.- С. 177 – 181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2019_3_32.
2. Ваштарева Є. А. Кондикція і віндикація у римському праві. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 95 – 104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2017_139_11.
3. Галаур А. С. Кондикційні зобов'язання в цивільному праві. «Л'ОГОС. Мистецтво наукової думки». 2019. № 3. С. 144 – 146. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua>.
4. Гончаров І. М. Співвідношення правових інститутів кондикції та віндикації у цивільному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 33. С. 112 – 116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_33%281%29_29.
5. Зайцев А. Ю. Теоретичні та практичні аспекти віндикації житла. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Вип. 35. С. 151 – 156. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua>.
6. Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві (монографія). – К.: “Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”. - 2002. – 502 с.
7. Романська І.В. До питання про співвідношення кондикції та віндикації. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2.- С. 281 – 285. URL: <https://chasprava.com.ua>.
8. Цивільне право України. Загальна частина: підруч. Ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Київ, Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
10. Чепис О. І. Правова природа зобов'язань, що виникають із безпідставного збагачення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 41. 2016. С. 144 – 147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41%281%29_37.

SUMMARY

As a result of the study of the topic of the relationship between condition and vindication, we can draw conclusions, that condition is a universal means of protection. The rules regulating obligations for unjust enrichment can be used as a subsidiary to vindication. The spectrum of action of condition is wider than the spectrum of action of vindication. The issue of good faith or bad faith of the acquirer in vindication is essential, because you can simply file a vindication lawsuit against an unscrupulous acquirer, then an injured person can file a lawsuit against a bona fide acquirer only if the disposal of the property occurred against the will of the owner; but this is not essential for the condition. In the condition, the number of persons who have the opportunity to file a claim for the return of unjustly acquired property is greater than the number of people who are able to file a vindication claim. In vindication, the injured person is the title owner, the non-possessing owner, and the defendant is the possessing non-owner; the illegal owner; but in the obligations arising as a result of the acquisition and preservation of property without a sufficient legal basis, the defendant is not the owner of the thing, he simply acquired the property of the injured person without reason. A conditional claim is used to restore possession of both generic and individually determined things (which is not possible under a vindication claim, because the existence of the subject of the dispute in kind is essential for vindication);

– condition and vindication do not compete with each other; they are to some extent complementary institutions. After all, a lawsuit for the return of unjustly acquired property can be filed in the case when it is impossible to apply a vindication lawsuit – for example, if the property, about which a dispute arose, was destroyed, was processed and lost its original appearance and features, etc.

Key words: protection of property rights, means of protection of property rights, vindication, condition, good faith, unjustified acquisition of property.